

О ПРОБЛЕМАТИЦИ ГЛАГОЉСКИХ ПРВОТИСАКА (ИНКУНАБУЛА)

Глагољским словима штампано је пет - можда и више - инкунабула од 1483. године до 1496, од којих се до данас сачувао веома мали број оригиналних примјерака - од неких само по један, а од неких чак ни један примјерак. То су углавном литургијске књиге - мисали, бревијари и приручници. Литургијске глагољске инкунабуле штампане су двобојно црно-црвено и црквенославенским језиком једнако као што су двобојно и на црквенославенском језику писане глагољске литургијске књиге. Нелитургијске књиге штампане су једнобојно и на књижевној чакавштини.

И одмах да истакнемо: веома су оскудни подаци о глагољским инкунабулама, што није ријеткост ни за остале инкунабуле. О глагољским инкунабулама готово да и нема других података осим оних који су садржани у самим текстовима. Због тога и данас остају отворени неки проблеми, као што је проблем мјеста штампања, проблем особа које су приредиле текстове за штампу, текстове одштампале и проблем накладе појединих издања.

Првотисак глагољског *Мисала* 1483. тискан је у свечаном фолио-формату, без насловног листа, на 220 листова, у два ступца, употребљене су двије врсте слова (већа и мања), више лигатура и кратица (укупно 201 графички знак). Богатством графичких знакова, избором лигатура и кратица *Мисал* наликује на репрезентативне глагољске рукописне мисале 14. и 15. ст. Мисал је најљепша штампана глагољска књига, коју љепотом слова и слога није достигла ни једна штампана глагољска књига, а глагољицом су се штампале литургијске књиге све до 1905. године. Иницијали нису отиснути, већ је за њих остављен празан простор (у неким су примјерцима накнадно уцртани руком). Једна је страница остала празна да се на њу налијепа „канонска слика.“ Већи дио одштампан је на папиру с воденим знаком воловске главе с цртом и круном међу роговима (вјеројатно њемачког подријетла), а дио накладе одштампан је на пергамени.

Садржи календар и стандардни мисалски текст, који почиње уобичајеним уводним ријечима: *Почетие мисала по закону римскога двора. Завршава колофоном, у којему је наведен само датум свршетка штампања: Лет Господних 1483. месеца первара дни 22 ти мисали бише свршени - без података о мјесту, тискари и редактору, о којима нису познати ни други подаци, па се ни данас не зна гдје је првотисак Мисала штампан нити тко га је штампао, премда су многи покушавали и још увијек покушавају наћи одговор на та питања. Као мјесто тискања до сада су предложени: Венеција, Косињ у Лици, Модруш, такођер у Лици и Изола у Истри, али се ти приједлози не темеље на јачој аргументацији (Мисал 1483).*

Досадашња су истраживања, особито истраживања др М. Пантелић, успјела показати да је текст за штампу приређен у Истри и да је рукописни *Мисал кнеза Новака* из 1368. доиста послужио као главни, али не и једини, предложак тисканоме. Наиме, првотисак *Мисала* има више текстова него *Новаков*, и то четири мисе и осам секвенција. Додане текстове - мисе и секвенције - имају истарски глагољски рукописни мисали. Уз то календар првотиска *Мисала* садржи истарске светковине (Мавра, нпр.), међу којима је карактеристична *Пренесение светаго Јеронима*. Ни један тадашњи глагољски ни латински календар немају те светковине, па њезино уврштавање у првотисак глагољског *Мисала* М. Пантелић повезује с Истром, заправо с истарском теоријом о подријетлу св. Јеронима, која је у то доба била актуелна и према којој је св. Јероним родом из Истре (из Зрења код Бузета). У Истри је тада био и главни предложак првотиска - рукописни *Мисал кнеза Новака*, (Истрани су га 1405. откупили за цркву Св. Јелене у Нугли за четрдесетпет златника). За Истру говоре и неки језични подаци (нпр. „јат” је често остварен са е; има замјена у са о; в. Пантелић 1967).

Реконструкцију тискарских поступака, тј. анализу занатске обраде *Мисала* извршио је наш познати графичар Фране Паро и закључио да су слагари и тискари били „међу првим мајсторима тискарског умијећа свог времена”, да су употребљавали маску као основно помагало за одвајање боје у интегралној форми, да су употребљене двије висине слова, да је прво одштампана црвена боја и да је за одштампавање црвене боје употребљен сухи папир (Паро).

Сачувани су примјерци *Мисала* малобројни и непотпуни - само једанаест примјерака и неколико фрагмената. Ни један примјерак није сачуван на пергамени, али се међу фрагментима три пергаментна (Бошњак 1957; Тандарић 1976), што показује да су поједини примјерци били одштампани на пергамени. За глагољаше се зна да су веома цијенили пергамену тако да су све њихове литургијске књиге из 14. и 15. ст. што су до нас дошле, писане само на пергамени. Најпотпунији је лењинградски примјерак (недостаје један лист), који је некоћ припадао Задранину Ивану Берчићу. У три примјерка налијепљени су дрворези с Распећем - „канонском сликом” (бечком, лењинградском и Вашингтонском), различита и још неутврђена подријетла (Бошњак 1957). Четири су примјерка сачувала оригиналан увез (бечки, Вашингтонски и два загребачка - у Националној и свеучилишној библиотеци и у библиотеци фрањеваца трећоредца).

За првотисак *Бревијара* година тискања 1491. одређена је на темељу ускрсне таблице, која почиње 1492. и завршава 1522. годином. Сачуван је, наиме, само један непотпун примјерак на папиру (Венеција, библиот. S. Marco, Inc. 1235, v. Cronia-Cini) и фрагмент календара на шест листова пергамене (Biblioteca Apostolica Vaticana, увезан у примј. *Брозићева бревијара* из 1561, Ил-лир. 19, в. Штефанић 1951). Сачувани примјерак нема посљедњега кватерниона ни колофана с можебитним подацима о мјесту и датуму штампања и именима сурадника. Опћенито је превладало мишљење да је *Бревијар* штампан у Косињу у Лици. То се мишљење темељи на повијесном податку из конца 17. ст., на запису бискупа Себастијана Главинића, који је у својој визитацији 1696. за Косињ забиљежио да је познат по томе што су у њему штампани „илирски бревијари, као што се чита у биљешци оних бревијара, којима се сада служе свећеници глагољаша при читању канонских часова.”

знак за почетак наслова или новог садржајног одломка; од осталих знакова у *Бревијару* је употребљена двочка и точка у средини ретка (знак за станку), а у *Мисалу* има шест знакова за посебне ознаке и интерпункције; мјера од десет пуних редака у *Бревијару* износи 33 мм (у првотиску *Мисала* 61 мм). Према томе првотисак *Мисала* из 1483. и првотисак *Бревијара* из 1491. нису творевине једне, заједничке штампарије, већ су изашли из различитих штампарија (Бакмаз 1981).

У садржају се првотисак *Бревијара* слаже дијелом (у првом дијелу темпорала) с рукописним *Врбничким првим* (дакле с најстаријом глагољашком традицијом), а дијелом слиједи младу традицију, различиту од задарско-крбавских бревијара. У санкторалу се приклања истарским бревијарима (Драгућком и Берамском). Уз то се у његову млађем језичном слоју јавља замјеница че умјесто што и претежно екавска реализација „јата”. Садржајно-језичне црте вежу првотисак *Бревијара* с кварнерско-истарским литургијским кодексима, па се може закључити да је текст за штампу приређен у кварнерско-истарској глагољашкој средини. Тиме истраживања Јосипа Тандарића стављају у сумњу претпоставку о Косињу као мјесту у којем је *Бревијар* из 1491. могао бити тискан, што не значи нијекађе дјеловања косињске глагољашке штампарије. Тандарић претпоставља да је могло постојати још неко издање глагољског бревијара, које спомиње бискуп Главинић у својој визитацији („*impressa Breviaria illyrica*”), а које данас није познато (Тандарић 1984).

Друго издање глагољског бревијара штампано је већ 1493. године у Млецима. Заправо је то бревијар комбикиран с дијеловима мисала и ритуала (бревијар-мисал), иначе риједак тип у рукописној глагољашкој традицији (позната су само три рукописа од тридесет познатих), а њиме су се служили свећеници за обављање литургијске службе када су били на путу. Има чак два колофона - опширнији глагољшом и хрватским језиком и краћи латинским језиком - из којих се сазнаје да је штампан у Млецима у угледној тискари А. Торресанија с датумом 13. марта 1493. и да га је припремио Блаж Баромић.

То је прва глагољска књига за коју се знају подаци о мјесту штампања, штампарији, датуму и приређивачу. По приређивачу Блажу Баромићу бревијар је у литератури познат као *Баромићев*. Садржи пленарни бревијар, који се разликује од старијих рукописних бревијара, особито по календарију, у који су унесени нови фрањевачки благодани и благодани који се славе у Задру. Календар уз то доноси неке астрономске податке (за сваки мјесец положај звијезда зодијака) и означаје почетак појединих годишњих доба. Санкторал садржи нове фрањевачке официје међу којима има оних што су кратко вријеме прије штампања службено уведени. Стога се претпоставља да се у припремању својега бревијара Баромић служио неким тисканим латинским издањем. За мисалски дио утврдила је Бисерка Грабар да је настао „ако не према самом Новакову мисалу као директном предлошку, онда свакако према заједничкој матици” а у ритуалном дијелу садржај је углавном стандардан (Грабар).

У *Баромићеву бревијару* јављају се графичке новине, особито у лигатурама. Има много иницијала, углавном латинских у висини два ретка, а за веће иницијале остављен је празан простор. Мјера од десет пуних редака је 32 мм (Бакмаз 1981). Чини се да је дио накладе био одштампан на пергамени,

јер се пергаментни примјерак спомиње у литератури. Сачувано је само пет примјерака на папиру, од којих два у Загребу (оба у Националној и свеучилишној библиотеци), један је примјерак откривен у новије вријеме у Руњушкој (у Сибиу).

Блаж Баромић је само годину дана послје *Бревијара* штампао у Сењу глагољски *Мисал* (почет и завршен у Сењу 1494. године). *Мисалом* је обиљежен почетак веома плодног рада глагољске штампарије у Сењу, у којој је 1494, 1496, 1507. и 1508. штампано најмање седам књига. Године 1507. и 1508. штампани су хрватски пријеводи тадашњих веома популарних теолошких приручника и набожно-поучних дјела: *Наручник плебанушев* (Manipulus curatorum), *Трансит св. Јеролима* (Transito de s. Girolamo), *Миракули деве Марије* (Miraculi de la gloriosa verzene Maria) и *Коризмењак* (Saracciolov Quadragesimale). Штампарију је покренуо круг духовних интелектуалаца с јасним и одређеним програмом: опскрбити глагољаше литургијским књигама, приручницима и побожно-поучним дјелима (Назор 1971). Сењски (Баромићев) *Мисал* садржи календар из којег слиједе неке вотивне мисе (међу њима миса у част св. Семиона кога тело јест в Задри), темпорал, правило мисе, комунал, санкторал и ритуални текстови. Текст сењскога *Мисала* није прештампан из првотиска *Мисала*. Питање његова предлошка остаје и надаље отворено. Неке варијанте библијских текстова упућују на предлошак из јужне групе хрватских глагољских мисала (од рукописних у јужну групу спадају: *Новаков* 1368, *Берлински* 1402, *Хрвојев*, поч. 15. ст. и *Illirico* 8 1435) *Сењски је Мисал* тискан у два ступца по 37 редака (висина десет пуних редака је 41 мм). Потпуни примјерак има 27 кватерниона (216 листова). Сачувана су само три примјерка - потпуни у Будимпешти (Szécheny, Inc. 988) и по један непотпун у Лењинграду (199 листова) и један на Цресу (147 листова), који је пронађен 1981. (Назор 1982, Тацдарих 1983). Недавно је (1983) пронађен фрагмент (l. 129-131; п₃-п₅) у Одеси у примј. Кожичићева *Мисала* (Круминг). Само тај фрагмент има дрворез с распећем, с којим је једнак дрворез у *Наручнику пребанушеву* из 1507. Уједно је то први дрворез у штампаној глагољској књизи. Из сењске је штампарије 25. априла 1496. изашао приручник за обављање исповиједи - *Сповид опћена*. То је пријевод популарног дјела *Confessionale generale*, који је написао М. Sarcano (+ 1485), „гласник божје ријечи” и духовни писац из Милана. У 15. ст. изашло је шест талијанских издања, а концем 15. ст. преведено је на хрватски (на чакавштину). У колофону се спомиње да ју је превео Јаков Блажиоловић, а штампао Блаж Баромов (Баромић). Не спомиње се, међутим, Сењ као мјесто штампања, који се у осталим издањима обично наводи. По типографско-техничким особинама није било тешко утврдити да је *Сповид опћена* штампана у Сењу, што је уочио Иван Милчетић, који је објавио текст у ћириличној транслитерацији (Милчетић 1890). На крају књиге долази типографски знак: усправан паралелограм с крижем изнад круга и у кругу два прекрижена зидарска кутомера. *Сповид опћена* прва је књига штампана у Хрватској на народном језику. Сачувао се само један примјерак (недостаје му један лист), увезан заједно с рукописним *Иванчићевим зборником* и чува се у самостану фрањеваца трећоредца у Загребу. Објављен је факсимил (1987) и критичко издање текста у латиничкој транскрипцији (Назор 1979).

Можда је већ у 15. ст. у Сењу штампан мали *Ритуал с Мештријом од добра умртија*, од којег су сачувана само два непотпуна примјерка без по-

четка и без свршетка (према томе и без датума). Типографско-техничке особине показују недвојбену припадност сењској штампарији. *Ритуал* садржи: причест болесника, болесничко помазање, препоруку душе на самрти, спровод, спровод дјецe, знаменовање дјецe (крштење на Велику суботу), молитва пригодном првог стрижења косе; благослове: прстена, лађе, соли и воде сваке недјеље, ускрсне благослове млијека и јањета, соли и зоби на св. Стјепана, вина на св. Ивана, свијеће на Свијећницу, поврћа на св. Блажа, воде на Богојављење (Тандарић 1980). Састављен је од познатих ритуалних текстова глагољашке традиције, али није преузет из прије штампаних, нити му је као израван предложак послужио неки рукописни ритуал. Сењски *Ритуал* иде у прве штампане ритуалне приручнике на Западу уопће (Тандарић 1979). *Мештрија од добра умртија*, штампана заједно с *Ритуалом*, пријевод је популарног приручника о умијећу умирања - *Ars bene moriendi*, преведеног на све главне европске језике, а прва редакција издана је и у најстаријим покушајима штампе - у ксилографским издањима. У почецима штампе појавило се на многим језицима - француском, њемачком, енглеском, талијанском, шпанолском и другима. Књижица је имала за циљ да кршћанина унапријед упозна с напастима и тјескобама које га очекују на самртном часу када ће се одиграти озбиљна драма покрај његове постеле, гдје ће стајати анђео и ђавао препирући се за његову душу. Вјерника треба припремити за тај час и олакшати му растанак са свијетом: протумачити зашто се не треба бојати смрти, охрабрити га и поучити како ће побједити све напасти. Издања *Ars bene moriendi* често су украшена вриједним дрворезима - најљепши су дрворези у ксилографским издањима. *Ars bene moriendi* „један је од најзанимљивијих и најнеобичнијих споменика умјетности и мисли у 15. стољећу.” На хрватски језик преведено је у Сењу и глагољицом штампано (без дрвореза). Примјерци се чувају у Загребу (Национална и свеучилишна библиотечка Р II А-16*-7) и у Лењинграду (Гос. публ. библиотечка им. „Салтиков--Шчедрин”, Берч. 7).

Данас није познато издање *Исповиди* из 1492. године, које се наводи у рукописном глагољском *Тконском зборнику* из прве четврти 16. ст. У зборнику је преписан дио текста и читав колофон: *В име божие и свете Марије амен. Свршение исповиди ку је vsаки крстјанин држан имити и умити и научити. И би свршение на лет Господњих 1492. мисеца ијулеја на дан 16 и би учињена та штампа на почту почтованог господина Жувана Грималарке и његова синовца господина Јандрија. И би учињена та штампа у кући мештра Пелегрини из Болоње, а бих ја фра Матиј Задранин он ки ју сложих. Зато ви ки ју будетете (!) чтати благословите, а не клните зач ју ни сложила рука анјелска него чловика гришника. Зато ви направите вашим разумом (!) (Штефанић 1970, 33). Из колофона се сазнаје да је књига штампана у Млецима код *Pelegrina de Pasqualibus* год. 1492. (који је у то доба познат као штампар у Млецима) и да ју је „сложио” фра Матеј Задранин.*

Сачувани дио текста садржи стварно резервиране „казусе” и упуте исповједнику како да испитује покорника, што значи да је књига била намијењена исповједницима. Текст *Исповиди* није секундаран ни маргиналан запис у зборнику, већ дио преписан истом руком којом и цијели дио *Тконског зборника* (тј. 8. арка), а зборник је састављен од прилога различита садржаја преписаних из различитих предложака. Будући да се штампани текст нашао преписан у глагољском зборнику, с правом се претпоставља да је књига из које је преписан - била такођер глагољска.

Као што смо на почетку истакли, подаци о људима који су глагољске инкунабуле припремали, веома су оскудни и ограничени углавном на податке у колофонима. У колофону првотиска *Мисала* из 1483. не помињу се имена сурадника; за првотисак *Бревијара* из 1491. није се сачувао колофон. За *Исповид* из 1492. од које се сачувао колофон у глагољском пријепису из прве четврти 16. ст. помиње се да ју је „сложио” фра Матиј Задранин. Претпоставља се да је наведени фра Матиј Задранин један од оснивача далматинске провинције фрањеваца трећега реда.

Српски рукописни текст из 1493. године, који је сачуван у Мисалу из 1483. године, садржи следеће колофоне: *Српски рукописни текст из 1493. године, који је сачуван у Мисалу из 1483. године, садржи следеће колофоне:*

Ово је рукописни текст из 1493. године, који је сачуван у Мисалу из 1483. године, садржи следеће колофоне: *Ово је рукописни текст из 1493. године, који је сачуван у Мисалу из 1483. године, садржи следеће колофоне:*

*Hunc breuiariuz
ipressit magister An
dreas de iboxsanis
de asula de. (z. marcij
1493.*

Ово је рукописни текст из 1493. године, који је сачуван у Мисалу из 1483. године, садржи следеће колофоне: *Ово је рукописни текст из 1493. године, који је сачуван у Мисалу из 1483. године, садржи следеће колофоне:*

Бревијар, Млеци 1493. Страница са колофоном

Блаж Баромић се спомиње у *Брsvијару* из 1493. штампаном у Млецима код Андреаса Торесанија, за који се у хрватском колофону каже: „Свршене брвијали хрвацкихъ. Штампани в Бенечих по мештре Андрее из Ажуле. Корежени по пре Блажи Баромићи, канониги цркве сенске на дни 13. мисеца марча 1493”. Баромићево се име наводи у сењским првотисцима - *Мисалу* из 1494. и *Сповиди опћеној* из 1496.

Мисал, Сењ 1494. Страница са дрворезом Распећа.

лигатура". У новије вријеме говори се о Баромићевој техници „слагања лигатура" као адекватнијем термину и „оригиналном изуму надаре техничке нарави којему у повијести тискараства, нарочито у повијести инкунабула, нема паралеле" (Паро 1983).

У сењским глагољским издањима из 1507. и 1508. год. именује се мајстор (мештар) Гргуру Сењанину, за кога се у *Наручнику плебанушеву* каже да је навластито због штампања дошао из Млетака у Сењ „И би штампа свршена по мештру Гргуру Сењанину ки навлашћ на то дело приде из Бенетак". Неки поистовјеђују Гргура Сењанина с Гргуром Далматинцем (Georgius Dalmatinus), штампаром латинских књига у Млецима (1482. штампа с Николом Јенсеном и друговима и 1483. с Јаковом Британиком). Поистовјеђивали су га с Гргуром Краљићем из Сења, који се између 1497. и 1502. налазио у Истри и ондје превезивао старије литургијске књиге, али су истраживања Б. Фучића ту претпоставку отклонила (Фучић).

У колофонима сењских глагољских издања редовито се спомиње Силвестар Бедричић (*Мисал, Наручник плебанушев, Транзит св. Јеролима, Миракули деве Марије, Коризмењак*). У *Коризмењаку* се уз то Бедричић спомиње заједно с попом Пером Јаковчићем као преводилац. Као преводилац сењскога *Трансита св. Јеролима* споменут је у латиничком пријепису *Трансита* из 1670. (Штефанић 1964). Чини се да је Силвестар Бедричић био мецена глагољске штампарије у Сењу и да је у његовој кући била смјештена штампарија (барем од 1507), јер се у колофонима књига 1507. и 1508. истиче да су штампане по *нарејен'ју* господина Силвестра Бедричића и „в хизи почтованого господина Силвестра Бедричића", архијакна и викара сењскога.

Као преводилац *Сповиди опћене* спомиње се жакан Јаков Блажиоловић; од 1501. сењски бискуп, који је судјеловао на Латеранском концилу у Риму и ондје 1513. године умро.

У сењским издањима наводе се још имена жакна Гашпара Турчића и каноника сењске цркве - Урбана и Томаша Катридарића.

Да је било и више сурадника него што се спомињу у сењским издањима, сазнаје се из опширног колофона *Наручника плебанушева*, у којему се каже да је књигу преводило више „нашега језика редовника" и, што је важно, да је међу њима било мештара и доктора („заистину никих мештар и доктуров"), али им се имена не спомињу „за уклонити се ташће славе".

Данас нису познати подаци о наклади у којој су издане поједине глагољске инкунабуле. Нема података ни о томе колико је трајало штампање поједине књиге. Само је у *Наручнику плебанушеву* из 1507. забиљежен датум почетка штампања 30. маја 1507. и датум свршетка 27. аугуста 1507, што значи да је штампање трајало непуна три мјесеца (117 листова у формату осмине).

За нека сењска издања могло би се закључити колико дуго је трајало њихово штампање по реду којим су излазила 1508. године. *Транзит св. Јеролима* изашао је 5. маја (преко 150 листова шеснаестина); *Миракули деве Марије* 15. јуна (80 листова шеснаестине) и *Коризмењак* 17. октобра (114 листа осмине). Наш сажети приказ неких проблема глагољских инкунабула показује да су они у много чему једнаки проблемима инкунабула уопће и да се у њихову рјешавању примјењују литургијске, повијесно-филолошке, графичке и друге анализе сваке поједине инкунабуле.

ЛИТЕРАТУРА

1. Bakmaz - Bakmaz, Ivan, *Prvo razdoblje hrvatskoglagoljskog tiskarstva. Analiza grafije*, Slovo 31, Zagreb 1981, 103-132.
2. Bošnjak - Bošnjak, Mladen, *Sačuvani primjerci prve hrvatske tiskane knjige*, Slovo 6-8, Zagreb 1957, 297-310.
3. Cronia-Cini - Cronia, A. - Cini, L., *Rivalutazione di una scoperta di Emilio Teza: „L'editio princeps” dei breviari glagolitici*, Atti dell'Instituto Veneto di scienze, lettere ed arti, 1945-55, t. CXIII, 71-117.
4. Fučić-Fučić, Branko, *Knjigoveža - glagoljaš. Pop Grgur Kraljić iz Senja (1497-1502)*, - Senjski zbornik, godina VI, Senj 1975, 55-70.
5. Grabar - Grabar, Biserka, *Tiskani glagoljski Baromićev brevijar*, Slovo 34, Zagreb 1984, 159-180.
6. Milčetić - Milčetić, Ivan, *Nepoznata glagoljska knjižica tiskana 1496. Prilozi za literaturu hrvatskih glagoljskih spomenika*, Starine JA 23, Zagreb 1890, 80-83; 127-153.
7. Misal 1483 - *Misal po zakonu rimskoga dvora. Prvotisak: godine 1483. Pretisak: Zagreb 1971.* (Popis literature o prvotisku Misala v. LXXXIX-XCII).
8. Nazor 1971 - Nazor, Anica, *Kulturnopovijesno značenje izdanja glagoljske tiskare u Senju g. 1494-1508*, Slovo 21, Zagreb 1971, 415-442.
9. - 1979 - *Spovid općena. Letinička transkripcija glagoljskog teksta tiskanog 1496. u Senju*. Priredila Anica Nazor, Senj 1979.
10. - 1982 - *Rijetka glagoljska inkunabula u samostanu franjevac konventualaca u Cresu*, Zapis o savjetovanju „Izvori za povijest otoka Cresa i Lošinj”. Otočki vjesnik br. 33, svibanj 1982. List SSRN općine Cres-Lošinj.
11. Pantelić 1965 - Pantelić, Marija, *Glagoljski brevijar popa Mavra iz godine 1460*, Slovo 15-16, Zagreb 1965, 94-149.
12. Pantelić 1967 - Pantelić, Marija, *Prvotisak glagoljskog misala iz 1483. prema misalu kneza Novaka iz 1368*, Radovi Staroslavenskog instituta, knj. 6, Zagreb 1967, 5-108.
13. Paro - Paro, Frane, *Tipografska analiza hrvatskoglagoljskog prvotiska Misala po zakonu rimskoga dvora iz 1483. godine*, Slovo 34, Zagreb 1984, 91-110.
14. Štefanić 1951 - Štefanić, Vjekoslav, *Jedna hrvatskoglagoljska inkunabula iz god. 1491*, Rad JA, knj. 285, Zagreb 1951, 53-95.
15. - 1964 - *Glagoljski Transit svetog Jeronima u starijem prijevodu*, Radovi Staroslavenskog instituta, knj. 5, Zagreb 1964, 99-161.
16. - 1970 - *Glagoljski rukopisi Jugoslavenske akademije, II dio*, Zagreb 1970, 33-34.
17. Tandarić 1964 - Tandarić, Josip, *Grafički znaci prve hrvatske štampane knjige*, Slovo 14, Zagreb 1964, 110-120.
18. - 1976 - *Još jedan odlomak prvotiska misala iz 1483*, Slovo 25-26 Zagreb 1976, 389-391.
19. - 1979 - *Senjski ritual iz 1507. i njegovo mjesto u glagoljskoj pismenosti*, Croatica Christiana Periodica 3/III, Zagreb 1979, 185-189.
20. - 1980 - *Hrvatskoglagoljski ritual*, Slovo 30, Zagreb 1980, 17-87.
21. - 1983 - *Crkvenoslavenska jezična norma u hrvatskoglagoljskom ritualu*, Slovo 32-33, Zagreb 1983, 53-83.
22. - 1984 - *Hrvatskoglagoljski brevijar iz 1491*, Slovo 34, Zagreb 1984, 125-157.

Anica Nazor, Zagreb

ABOUT PROBLEMS OF GLAGOLITIC FIRST PRINTED MATTERS
(INCUNABULES)

Summary

In glagolitic letters were printed five - may be even more - incunabules. These were mainly liturgy books (misals 1483 and 1494 and breviars 1491 and 1494) and confession handbooks (*Spovid opcena* probably *Ispovid* 1492, which is known no one copy; it is preserved only a transcript of the part of it's text and whole colofon in glagolitic *Tkon-ski zbornik* from the first quarter of 16 century). Maybe in the 15. century, in Senj, where was printed *Misal* 1494 and *Spovid opcena* 1496, and there is also printed small *Ritual* with *Mestrija od dobra umrtija* (*Ars bene moriendi*), from which apreserved only two de-fected copies without the beginning and end.

There are not many data regarding Glagolitic incunabules. Almost all data about them are written down the colofons. In the colofon offirst print *Misal* is marked only a date of printing - 22. February 1483; in the first print of Breviar dated 1491, is not preserved colofon, because to the one copy is missing a last quire. It is marked a place-Venice, printer -A. Torresani (editor and probably text arranger)-Blaz Baromic and data 13 March 1493. In *Spovid opcena* is marked a printer - Blaz Baromov (Baromic) and data of printing-25 April 1496, and in the transcript of colofon *Ispovidi* is marked data -16 July 1492, printer Pelegrin de Pasqualibus and text editor Matei Zadranin. To resolve the nondefined problems are used liturgic, hystoricphilological, graphic and other analyses of single glagolitic incunabules.

